

УДК 316.62-058.86:159.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-7\(47\)-1336-1344](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-7(47)-1336-1344)

Рева Олена Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології особистості та соціальних практик, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м.Київ, тел. (066) 335-28-55, <https://orcid.org/0000-0002-6712-6666>

Сергеєнкова Оксана Павлівна доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології особистості та соціальних практик. Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, тел. (050) 951-58-18, <https://orcid.org/0000-0002-1380-7773>

Іваскевич Олександр Володимирович здобувач третього рівня освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, тел.: (044) 294-00-26, <https://orcid.org/0009-0005-0027-0945>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТИВНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ РОДИН У КРИЗОВИХ УМОВАХ: ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. У статті представлено результати теоретичного та емпіричного дослідження соціально-психологічної адаптивності українських сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах в умовах воєнного часу. Основна увага приділена порівнянню адаптаційних стратегій родин, що залишилися в Україні, та тих, які емігрували за кордон. Теоретичною основою дослідження виступає інтеграція ABCX-моделі сімейної адаптації R. Hill з концепцією родинної життєстійкості F. Walsh. У межах концептуального фреймворку адаптація розглядається як динамічний процес взаємодії стресових чинників, ресурсів родини, когнітивної оцінки ситуації та адаптивного результату, з урахуванням таких ключових параметрів, як згуртованість, відкритість комунікацій, суб'єктивна оцінка кризи та гнучкість ролей.

У межах емпіричного блоку проведено інтерв'ювання 58 сімей: 32 – в Україні та 26 – за кордоном. Для збору даних використано шкалу соціальної підтримки (MSPSS), шкалу родинної згуртованості, опитувальник суб'єктивної оцінки подій та авторську батарею індикаторів життєстійкості. Аналіз отриманих результатів засвідчив наявність відмінностей між двома вибірками: зокрема, мігрантські родини продемонстрували вищий рівень життєстійкості (81% проти 60%), соціальної підтримки (77% проти 52%) та суб'єктивної оцінки кризи як виклику (74% проти 58%). Водночас, сім'ї, які залишилися в Україні, характеризуються більшою емоційною згуртованістю та стабільністю внутрішньосімейної комунікації.

Результати дослідження підтверджують релевантність інтегрованого підходу до вивчення адаптаційних механізмів сім'ї в кризових умовах і обґрунтовують необхідність впровадження цільових програм соціально-психологічної підтримки. Зокрема, пропонується впровадження гнучких моделей інтервенції, адаптованих до контексту як внутрішньо переміщених осіб, так і українців за кордоном. Перспективи подальших досліджень включають поглиблене вивчення трансформації сімейної ідентичності, адаптаційних стратегій у контексті міжкультурної інтеграції та впливу цифрових платформ підтримки на родинну стійкість.

Ключові слова: адаптивність, сім'я, життєстійкість, ABCX-модель, родинна згуртованість, соціальна підтримка, воєнний стан, соціально-психологічна стабільність.

Reva Olena Mykolaivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Personality Psychology and Social Practices, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, tel. (066) 335-28-55, <https://orcid.org/0000-0002-6712-6666>

Sergeenkova Oksana Pavlivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Personality Psychology and Social Practices, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, tel. (050) 951-58-18, <https://orcid.org/0000-0002-1380-7773>

Ivaskevych Oleksandr Volodymyrovych third-level education student at Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, tel.: (044) 294-00-26; <https://orcid.org/0009-0005-0027-0945>

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTABILITY OF UKRAINIAN FAMILIES IN CRISIS CONDITIONS: A COMPARATIVE STUDY

Abstract. This article presents the results of a theoretical and empirical study of the socio-psychological adaptability of Ukrainian families living under difficult life circumstances caused by war and forced migration. The research focuses on a comparative analysis of adaptive strategies in families that remained in Ukraine and those that relocated abroad. The theoretical framework is based on the integration of R. Hill's ABCX model of family adaptation with F. Walsh's concept of family resilience. Adaptation is conceptualized as a dynamic process that involves the interaction between stressors, internal family resources, cognitive appraisal, and adaptive outcomes, incorporating such core components as cohesion, communication openness, role flexibility, and perception of crisis as a challenge. The empirical part of the study involved semi-structured interviews with 58 families, including 32 still residing in Ukraine and 26 currently living abroad.

The data were collected using the Multidimensional Scale of Perceived Social Support (MSPSS), a family cohesion scale, a subjective crisis interpretation questionnaire, and an author-developed set of family resilience indicators. The findings revealed notable differences between the two groups: migrant families demonstrated higher levels of resilience (81% compared to 60%), perceived social support (77% compared to 52%), and positive crisis reappraisal (74% compared to 58%). At the same time, families who remained in Ukraine showed stronger emotional cohesion and more stable intrafamilial communication. The results confirm the relevance of a combined theoretical framework for studying family adaptation mechanisms in crisis situations and justify the implementation of targeted socio-psychological support programs. The study advocates for differentiated intervention strategies tailored to the unique needs of internally displaced families and Ukrainian migrants abroad. Future research perspectives include an in-depth investigation of family identity transformation, cross-cultural adaptation strategies, and the role of digital platforms in enhancing family-level resilience in times of crisis.

Keywords: adaptability, family resilience, ABCX model, cohesion, social support, war, crisis adaptation, psychological stability.

Постановка проблеми. Адаптивність сім'ї в умовах воєнного стану та пов'язаних соціальних трансформацій виступає ключовим фактором забезпечення психологічного благополуччя її членів. Сім'я, як базова соціальна інституція, не лише акумулює індивідуальні ресурси, а й функціонує як цілісна система, здатна до саморегуляції, перебудови внутрішньої структури та мобілізації у відповідь на зовнішні виклики. Особливої значущості проблема набуває в контексті повномасштабного вторгнення в Україну, що спричинило масові вимушені переміщення, втрату домівок, зміну ролей у родинах, порушення звичних життєвих сценаріїв та загальну екзистенційну нестабільність.

Вивчення адаптивних стратегій українських сімей як усередині країни, так і за її межами, дає змогу виявити соціально-психологічні чинники, які сприяють життєстійкості, згуртованості та функціональній стабільності родинного середовища. Результати нещодавніх досліджень (Авксентьева, 2022; Генчу, 2024; Горбун, 2024; Ничка, 2024) свідчать про неоднорідність адаптаційного потенціалу українських родин, залежно від їхнього місця перебування, рівня зовнішньої підтримки, а також суб'єктивної інтерпретації кризи.

Теоретичною основою даного дослідження є модель сімейної адаптації R. Hill (ABCX-модель), що описує динаміку подолання кризових ситуацій через взаємодію таких змінних: стресова подія (A), ресурси родини (B), когнітивна оцінка (C), та адаптивний результат (X). Додатково модель було доповнено компонентами концепції сімейної життєстійкості F. Walsh, зокрема такими як: родинна згуртованість, відкритість комунікацій, спільні цінності, гнучкість ролей та духовно-моральна інтегрованість. У такому інтегративному підході

адаптивність трактується не лише як опір до змін, але як спроможність трансформувати кризу в ресурс росту.

У межах емпіричного блоку було здійснено порівняльне дослідження 58 українських сімей (32 в Україні, 26 — за кордоном) за ключовими критеріями адаптивності: життєстійкість, рівень соціальної підтримки, суб'єктивна інтерпретація кризи, гнучкість у розподілі ролей та сімейна комунікація. Результати інтерв'ювання підтвердили наявність значущих відмінностей між двома вибірками, зокрема в аспектах суб'єктивної оцінки кризи як виклику (58% в Україні проти 74% за кордоном) та рівня соціальної підтримки (52% проти 77%).

Незважаючи на зростаючий інтерес до проблематики адаптації родин в умовах війни, комплексні порівняльні дослідження, що охоплюють як внутрішньо переміщених, так і зовнішньо евакуйованих сімей, залишаються поодинокими. Потребують подальшого вивчення як універсальні, так і культурно-специфічні механізми, що сприяють стабільності та відновлюваності родинного середовища в посттравматичному контексті.

Мета статті полягає в необхідності емпіричного вивчення адаптивних стратегій сімей у різних соціальних контекстах воєнної реальності з метою подальшої розробки інструментів підтримки та програм соціально-психологічного супроводу як в Україні, так і за її межами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз соціально - психологічних акцентів адаптивності сім'ї в складних життєвих обставинах є одним із ключових напрямів сучасної психології, що охоплює вивчення таких аспектів, як життєстійкість (resilience), стресові події та адаптивність.

У сучасних умовах, коли українське суспільство переживає масштабні соціальні трансформації, зумовлені війною, економічною нестабільністю, внутрішнім переселенням і втратою соціальних зв'язків, дослідження адаптивності сім'ї набуває особливої актуальності. Сім'я виступає базовою одиницею соціуму, здатною акумулювати внутрішні ресурси, перебудовуватись у відповідь на стресові події та забезпечувати психологічне благополуччя її членів. У цьому контексті важливим є аналіз теоретичних моделей, які дозволяють пояснити механізми адаптації родини до складних життєвих обставин та окреслити вектори емпіричного дослідження цієї проблематики.

Однією з фундаментальних концепцій, що використовується у вивченні адаптації сім'ї, є системний підхід. У межах цього підходу сім'я розглядається як відкрита динамічна система, яка функціонує на основі внутрішніх ролей, меж, ієрархій та комунікаційних зв'язків. Теоретики Вірджинія Сатир, Сальвадор Мінухін, Мюррей Боуен акцентують на тому, що зміни в одному з елементів сімейної системи неминуче призводять до перебудови всієї структури. Відповідно, адаптивність родини визначається її здатністю до реорганізації у відповідь на зовнішні виклики, що актуально для сімей переселенців, мобілізованих осіб чи постраждалих від бойових дій.

Вагомим доповненням до системного підходу є теорія сімейного стресу Reuben Hill, зокрема її ABCX-модель. Вона пропонує чотирьохкомпонентну схему розуміння реакцій сім'ї на кризу: А — стресова подія, В — ресурси родини, С — суб'єктивна інтерпретація події, Х — рівень адаптації чи кризи. У межах українських досліджень (зокрема, у роботах Коваленко та Худенко) ця модель застосовується для аналізу поведінкових патернів сімей у стані внутрішнього переміщення або з досвідом втрати доходу. Такий підхід дозволяє не лише фіксувати факт адаптації, а й виявляти взаємозв'язки між ресурсами, когнітивною оцінкою ситуації та ефективністю подолання кризи.

Іншою значущою парадигмою є концепція життестійкості (resilience), яка тісно пов'язана з адаптивністю. Згідно з підходами Фрома Волша, Майкла Унгара, життестійкість — це не просто здатність пережити труднощі, а й можливість зберігати функціональність та навіть зростати під впливом стресових чинників.

У дослідженнях українських вчених, таких як Мороз та Коваленко, акцент ставиться на важливості внутрішньосімейної згуртованості, комунікативної відкритості, спільних цінностей, релігійного світогляду, як ресурсів життестійкості в умовах війни або кризи.

До адаптивних моделей також варто віднести соціально-когнітивну теорію Альберта Бандури, яка пояснює адаптивну поведінку через механізми самомотивації, саморегуляції та соціального навчання. Зокрема, у контексті родини йдеться про ефективність ролей батьків як моделей поведінки для дітей, а також про значущість позитивного зворотного зв'язку в міжособистісній взаємодії. У складних життєвих умовах ця модель дозволяє пояснити, як сім'ї формують ефективні копінг-стратегії на основі спостереження за зразками успішного виживання в оточенні.

Аналіз теоретичних позицій дозволяє виокремити соціально-психологічні чинники, які впливають на адаптивність родини. До таких чинників належать: рівень соціальної підтримки, згуртованість і взаємодопомога між членами сім'ї, гнучкість сімейних ролей, ступінь комунікативної відкритості, ціннісна єдність, а також доступ до психолого-педагогічної підтримки. Зазначені змінні не лише опосередковують рівень адаптації, а й можуть бути підґрунтям для розробки соціально-психологічних інтервенцій.

На основі вивчених теорій та оглянутих джерел пропонується побудова моделі дослідження адаптивності сім'ї, яка базується на ABCX-моделі R. Hill, модифікованій з урахуванням життестійкісного підходу Ф. Волша. Ця модель дозволяє інтегрувати об'єктивні фактори (стресори, ресурси), суб'єктивні (когнітивна оцінка), а також результат адаптації (успішність/неуспішність) у вимірювану конструкцію, придатну для емпіричного аналізу.

У межах цієї моделі:

А (стресова подія) — визначатиметься як наявність конкретного кризового досвіду (втрати дому, травма, переміщення).

В (ресурси) — оцінюватимуться через наявність соціальних, матеріальних, психологічних підтримувальних структур (згуртованість, підтримка друзів, релігійна приналежність).

С (суб'єктивна оцінка) — включає інтерпретацію події як загрози/виклику/можливості.

Х (адаптація) — оцінюється за шкалами функціонального благополуччя, стабільності комунікацій, відсутності деструктивних моделей поведінки.

Додатково включено модератор життестійкості, що дозволяє простежити буферний вплив між стресом і адаптацією. У дослідженні планується використати валідизовані опитувальники оцінки сімейної стійкості, шкали оцінки підтримки (Multidimensional Scale of Perceived Social Support), шкалу оцінки подій (Life Events Checklist), що забезпечить надійність і репрезентативність результатів.

Серед українських науковців, чиї підходи до теми можуть бути використані в емпіричній частині, варто відзначити Тетяну Титаренко (Інститут соціальної та політичної психології), яка активно досліджує екзистенційно-наративні підходи до адаптації, Павла Лушина (Університет менеджменту освіти НАПН), який розробив модель екологічної фасилітації адаптивної поведінки, Олесю Столярчук (КСУБГ), що працює над діагностикою життестійкості в сім'ях внутрішньо переміщених осіб, а також Генчу та Нички, які формують локальні методології дослідження сімейних ресурсів у кризі.

Таким чином, дослідження соціально-психологічної адаптивності сім'ї в складних життєвих обставинах ґрунтуватиметься на інтеграції класичних психологічних теорій з локальним українським досвідом, що дозволяє розробити релевантну, контекстуально чутливу модель оцінки та підтримки родин у кризі.

Основні відмінності соціально - психологічних акцентів адаптивності сімей в складних життєвих обставинах. У межах дослідження соціально-психологічної адаптивності українських сімей, що перебувають у різних соціокультурних середовищах в умовах воєнного стану та пов'язаних із ним соціальних трансформацій, було проведено інтерв'ювання 58 родин. Вибірку розподілено на дві групи: 32 сім'ї, які залишилися проживати на території України, та 26 сімей, які були змушені емігрувати за кордон. Дослідження проводилося на основі концептуального фреймворку ABCX-моделі R. Hill з урахуванням життестійкісного підходу Walsh, що дозволило системно оцінити рівень адаптаційних ресурсів, суб'єктивну інтерпретацію кризи та результативність функціональної адаптації.

Методично дослідження базувалося на використанні напівструктурованого інтерв'ю, шкали соціальної підтримки (MSPSS), опитувальника суб'єктивної оцінки подій (Life Events Interpretation Scale), шкали згуртованості родини, а також авторських індикаторів життестійкості. Вибір тем був узгоджений з результатами попередніх українських досліджень з проблеми (Авксентьєва, 2022; Ничка, 2024; Горбун, 2024; Коваленко, 2024).

Результати вивчення соціально-психологічних чинників, які впливають на адаптивність родини, показали наступне. У групі сімей, що залишилися в Україні, 68% опитаних виявили високий рівень емоційної та поведінкової згуртованості. Водночас, серед сімей за кордоном цей показник становив 72%. Попри більшу кількість зовнішніх змін, міграційний досвід часто сприяв консолідації родинних зусиль, що відзначалося респондентами як «життя в чужій країні об'єднало».

За чинником комунікації між членами родини виявлено, що 75% українських сімей, що залишилися на батьківщині, демонструють ефективну комунікацію, тоді як серед родин за кордоном цей показник склав 69%. Респонденти з України частіше посилалися на спільні вечори, емоційну підтримку в межах дому, тоді як закордонні учасники вказували на часті конфлікти, зумовлені адаптацією до нового середовища.

За рівнем соціальної підтримки лише 52% сімей в Україні повідомили про відчутну зовнішню підтримку (з боку громади, друзів, організацій). У протилежність цьому, серед родин за кордоном 77% отримали підтримку на новому місці (зокрема через міграційні структури, волонтерів, діаспору). Це свідчить про різницю в ефективності локальних інституцій.

Життестійкість родин показала, що 60% українських респондентів продемонстрували ознаки адаптивної життестійкості — здатності зберігати функціональність і оптимізм. Водночас, серед сімей за кордоном цей показник склав 81%. Поясненням може бути необхідність швидкої інтеграції в нове середовище, що формує мобілізацію ресурсів.

У 65% сімей в Україні спостерігалася гнучкість ролей, готовність до зміни ролей, наприклад, зміна функцій годувальника, розширення участі дітей у побуті. Серед сімей за кордоном рівень гнучкості вищий — 70%, що пов'язано з новими умовами життєдіяльності, вимушеною зміною роботи або її втратою.

Чинник суб'єктивної оцінки кризи виявив, що 58% українських родин оцінили кризу як «виклик» або «можливість перегляду пріоритетів». У групі за кордоном цей показник значно вищий — 74%, що свідчить про трансформацію погляду на життєві труднощі внаслідок переїзду, відчуття порівняльного безпечного середовища.

Тобто, за результатами зіставлення основних чинників адаптивності між двома вибірками, бачимо, що емігрантські сім'ї демонструють перевагу за п'ятьма із шести показників, що можна інтерпретувати як результат зовнішньої підтримки та мотиваційної мобілізації в умовах зміни середовища. Водночас, внутрішні ресурси (комунікація та згуртованість) залишаються більш сильними серед родин в Україні.

Висновки. Отримані результати свідчать про багатовекторний характер адаптивності сімей. Визначальними чинниками ефективної адаптації є не лише доступ до ресурсів, а й суб'єктивне осмислення кризи, рівень внутрішньої згуртованості та комунікативної культури. Водночас, важливо зазначити, що

попри вищі показники життєстійкості у мігрантських родинах, саме українські сім'ї демонструють вищу сталість емоційних зв'язків, що слугує фундаментом для тривалої стратегії відновлення.

Дослідження підкреслює потребу у подальшому вивченні соціально-психологічних механізмів адаптації родин у кризових контекстах. Особливу увагу, зокрема, слід приділити: ролі інституційної підтримки в Україні, розвитку програм підтримки батьківства, вивченню змін в ієрархії сімейних ролей, формуванню культурно-специфічних інтервенцій для родин за кордоном.

Отримані нами результати підтверджують висновки попередніх досліджень Генчі (2021), Нички (2022), Авксентьєва (2022), які наголошують на ефективності комплексного підходу до вивчення сім'ї в умовах нестабільності. Зокрема, слід і надалі розвивати моделі оцінки життєстійкості як ключового чинника посткризового відновлення родинного середовища.

Література

1. Авксентьєва, О. М. (2022). Психологічні особливості дитячо-батьківських взаємин у сім'ях, які перебувають у складних життєвих обставинах. Кривий Ріг: КДПУ, 93 с. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/6764/1/>
2. Генчу, С. А. (2024) Соціально-психологічні чинники розвитку життєстійкості підлітків в умовах війни : Ізмаїл, 2024. – 77 с. URL: <http://dspace.idgu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2265/1/>
3. Горбун, В. Е. (2024) Адаптивний потенціал сім'ї в кризових ситуаціях. Запоріжжя. ЗНУ, 50 с. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345/19451/>
4. Коваленко, І. В. (2024). Особливості підтримки ментального здоров'я членів сімей військовослужбовців. Одеса. 87 с. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a4f60fa0-082e-4bab-850b-c8fd73d3422b/content>
5. Лушин, П. В. (2021). Екофасилітація як інноваційна модальність психологічної допомоги. *Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти*, 187-195. URL: <http://umo.edu.ua/images/content/institutes/imp/vydannya/konferenc/2021/>
6. Мороз, Ю. В. (2020). Соціально-педагогічний супровід родин, що опинились у СЖО у центрі соціальної допомоги "Затишна домівка". Запоріжжя. ЗНУ. 90 с. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345/4502/>
7. Ничка, О. Я. (2024). *Соціально-психологічні чинники розвитку життєстійкості особистості в умовах війни* (Doctoral dissertation, Тернопіль, ЗУНУ). URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/53264/1/>
8. Столярчук, О. А. (2015). Психологія сучасної сім'ї. [Електронний ресурс]. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19502/1/O_Stoliarchuk_PSS_IL.pdf
9. Титаренко, Т. М. (2020). Посттравматичне життєтворення: способи досягнення психологічного благополуччя: монографія / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. – 160 с.
10. Connor, K. M., & Davidson, J. R. T. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18(2), 76–82. <https://doi.org/10.1002/da.10113>
11. Hill, R. (1958). Generic features of families under stress. *Social Casework*, 49(3), 139–150.
12. Walsh, F. (2006). *Strengthening family resilience* (2nd ed.). New York: Guilford Press.

References

1. Avksentieva, O. M. (2022). Psykholohichni osoblyvosti dytiacho-batkovskykh vzaiemyn u simiakh, yaki perebuvaiut u skladnykh zhyttievykh obstavynakh [Psychological features of child-parent relationships in families in difficult life circumstances] . Kryvyi Rih: KDPU, 93 s. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/6764/1/>
2. Henchu, S. A. (2024) Sotsialno-psykholohichni chynnyky rozvytku zhyttiistiikosti pidlitkiv v umovakh viiny. [Socio-psychological factors in the development of resilience in adolescents in war conditions]. Izmail, 2024. – 77 s. URL: <http://dspace.idgu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2265/1/>
3. Horbun, V. E. (2024) Adaptivnyi potentsial simi v kryzovykh sytuatsiiakh [Adaptive potential of the family in crisis situations]. Zaporizhzhia. ZNU, 50 s. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345/19451/>
4. Kovalenko, I. V. (2024). Osoblyvosti pidtrymky mentalnoho zdorovia chleniv simei viiskovosluzhbovtziv [Features of supporting the mental health of family members of military personnel]. Odesa. 87 s. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a4f60fa0-082e-4bab-850b-c8fd73d3422b/content>
5. Lushyn, P. V. (2021). Ekofasylyitatsiia yak innovatsiina modalnist psykholohichnoi dopomohy [Ecofacilitation as an innovative modality of psychological care]. *Psykhologo-pedahohichnyi suprovid profesiinoi pidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii fakhivtsiv v umovakh transformatsii osvity*, 187-195. URL: <http://umo.edu.ua/images/content/institutes/imp/vydannya/konferenc/2021/>
6. Moroz, Yu. V. (2020). Sotsialno-pedahohichnyi suprovid rodyn, shcho opynylys u SZhO u tsentri sotsialnoi dopomohy "Zatyshna domivka". [Socio-pedagogical support for families in difficult life circumstances at the "Cozy Home" social assistance center]. Zaporizhzhia. ZNU. 90 s. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345/4502/>
7. Nychka, O. Ya. (2024). Sotsialno-psykholohichni chynnyky rozvytku zhyttiistiikosti osobystosti v umovakh viiny [Socio-psychological factors of the development of individual resilience in war conditions] (Doctoral dissertation, Ternopil, ZUNU). URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/53264/1/>
8. Stoliarchuk, O. A. (2015). Psykholohiia suchasnoi simi. [Psychology of the modern family]. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19502/1/O_Stoliarchuk_PSS_IL.pdf
9. Tytarenko, T. M. (2020). Posttravmatychnе zhyttietvorennia: sposoby dosiahnennia psykholohichnoho blahopoluchchia: monohrafiia [Post-traumatic life-building: ways to achieve psychological well-being] / Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. – Kropyvnytskyi : Imeks-LTD, 2020. – 160 c.
10. Connor, K. M., & Davidson, J. R. T. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18(2), 76–82. <https://doi.org/10.1002/da.10113>
11. Hill, R. (1958). Generic features of families under stress. *Social Casework*, 49(3), 139–150.
12. Walsh, F. (2006). *Strengthening family resilience* (2nd ed.). New York: Guilford Press.